

Az első kataszteri felmérés végrehajtása Veszprém megyében

II. József Magyarország kataszteri felmérésére 1786. február 10-én kibocsátott rendelete hatalmas feladat végrehajtására mozgósította az ország közigazgatási szervezetét. A művelés alatt álló területek mérnöki felmérése, a mezőgazdasági termelés nagyságának meghatározása, a tulajdonjogi viszonyok, a művelési ágak és a hasznosítás különböző formáinak rögzítése önmagában is elegendő nehézséget rejtgetett, ám emellett a felmérés végrehajtásakor a lakosság ellenállásával, különösképpen pedig a munkálatok megindítása ellen nyíltan harcoló nemesség szembeszegülésével is számolni kellett.

A nagyszabású reformterveit bármi áron végrehajtani akaró császár tisztában volt mindezen nehézségekkel s ezért olyan jól működő apparátus létrehozására törekedett, mely a feladatokkal sikeresen meg tud birkózni. Világosan látta, hogy a megyei közigazgatás egymagában sem létszámában, sem szakképzettségében, sem „hozzállásában” nem felel meg a követelményeknek, így közreműködésükre csak alsóbb szinten számított. Az osztrák örökös tartományokban 1756-ban bevezetett földadó-kataszter végrehajtásakor szerzett tapasztalatok alapján önálló szervezet létrehozását határozta el, amelyben elsősorban az 1784-ben készített népszámlálás, illetve az 1785-ben befejeződött katonai térképezés gyakorlott gárdájának biztosított jelentős szerepet.

A felmérés legfelsőbb irányítása az országos főbizottság elnökének, Pálffy Miklós kancellárnak kezében volt, aki a districtusok székhelyén létesített Főkommissiók útján intézte az ügyeket. A megyékben az Alkommissiók fogták össze a községek munkálatait, melyeket külön circulusokba osztottak. Ezeknek élén a directorok, másképp igazgatók álltak, az ő legfőbb feladatuk pedig a helyi bizottságok ellenőrzése és irányítása volt. A városok és falvak felmérési munkálatait az oeconomusok vezetése mellett a községi felmérési bizottságok végezték, ez utóbbi tagjai a bírák, esküdtek, valamint a választott emberek voltak. A műszaki feladatokat ellátó mérnökök, „inse-nérek” jelentős részét katonai szervek delegálták a nagyobb szakértelmet kívánó mérések elvégzésére, valamint a paraszti bizottságok eredményeinek ellenőrzésére. Munkájukban nemcsak több kisegítő személy (lánc- és póznahordó, írnök) segédkezett, de résztvettek a helységek jegyzői és a földesurak tisztjei is, legtöbbször a helyi bizottságok vezetőiként vagy a feldolgozó munka irányítóiként.

Egy-egy helységben tehát átlag 5—10 ember dolgozott, az ország mintegy 15 000 településében eszerint az irá-

nyító szervek létszámával együtt kb. 100 000 ember vett tevékenyen részt a kataszteri felmérés elkészítésében. Ezt a hatalmas szervezetet mozgatni, a munka egyöntetűségét és megfelelő színvonalát biztosítani rendkívül szerteágazó feladatot jelentett. Az ezerarcú élet változatos helyzetei közt tömérdek megoldásra váró vitás eset adódott. A tulajdonjogi kérdések tisztázatlansága, a mérnöki felmérések nehézségei, a termelés változatossága, a mértékek különbözősége egyaránt nehezítette munkájukat.

Minderre azok az iratok vetnek fényt, amelyek e szervek működésének eredményeként levéltárainkban fennmaradtak. A tömeges iratpusztítások következtében alig néhány helyen sikerült nagyobb mennyiségű anyagot találni és ezért oly becsesek a Veszprém város levéltárában megőrzött utasítások és rendelkezések. Ezek minden bizonnyal a város felmérési bizottságának irataiból maradtak ránk, erre utalnak a városban folyó munkálatok töredékei: több földkönyv-részlet, különböző felmérési vázlatok, a birtokmegoszlást feltüntető kimutatások, stb. A rendeleteket Kun László, a megyei albizottság Pápán székelő vezetője küldte a városnak és szerte a megye többi helységeinek. Bár a különböző nehézségek elhárítására adott általános eligazítások bizonyára helyi problémák, egy-egy faluban jelentkező vitás esetek nyomán születtek és elsősorban a városi felmérők okulására szolgáltak, a részletekből valójában a felmérés megyei végrehajtásának körvonalai bontakoztak ki. Így az iratokból tulajdonképpen Veszprém város és a megye felmérésének műhelytitkaiba egyaránt bepillantást nyerhetünk.

Munkámban nem törekedtem a kataszteri felmérés közigazgatási szervezetének pontos megrajzolására, hanem Kun László tevékenységének végigkísérése közben az apparátus működésének részleteit igyekeztem elsősorban bemutatni. Így bontakozik ki előttünk e munka sok apró, számunkra is fontos mozzanata és rajzolódik ki egy rendkívül gondos, a feladat sikeres elvégzése érdekében mindent elkövető ember arcéle, aki változatlan buzgósággal utasított, serkentett, bírált, segített, magyarázta a rendeletek sokszor félreértett vagy rosszul értelmezett szövegét.

A marcaltői Kun család tagjai többször viseltek különböző tisztségeket a megyében. Kun János 1696-ban főszolgabíró volt, Kun Józsefet 1734-ben alszolgabíróvá, 1742-ben főbíróvá választották. Kun László hivatali pályafutásának első nyomaira 1770-ben bukkanunk, ekkor „tiszti al ügyviselőnek”, majd 1779-ben „fő tiszti ügyviselőnek” nevezték ki. Első alispán 1790-ben lett,

aktív részvétele a kataszteri felmérés végrehajtásában tehát nem ártott pályafutásának. 1793-ban ismét alispánnak választották és e munkakörében 1810-ig megmaradt. A Kun család tagjainak nevével a megyei tisztviselők között később is gyakran találkozunk.

Miközben végigkísértem Veszprém város felmérésének menetét — amint az a fennmaradt iratokból összerakható volt — az utasítások és rendeletek szövegéből igyekeztem mindazt kihámozni, ami a kataszteri felmérés anyagának, mint a mezőgazdaságtörténet egyik legfontosabb hazai forrásanyagának értékelése szempontjából lényeges. E cél elérésére legjobb módszernek Kun László megszólaltatása kínálkozott. Ezért rendeleteinek szövegét lehetőleg eredetiben közöltem, mert meggyőzőbbnek és hitelesebbnek éreztem, ha saját szavait adom közre. Átfogalmazásokkal eredeti zamatukból, a korabeli magyar nyelv sajátos ízeiből is sokat veszítették volna. Remélem, hogy a közölt részletekből és idézetekből kibontakoznak e rendkívüli munka gazdag eredményei.

Veszprém városban a felmérés munkálatainak megkezdésére az első adat 1786. július 3-áról származik, amikor a paraszti földmérésre kiválasztott lakosokat összeírták. A bizottság tagjai az alábbiak voltak:

	Lejdenperger Konrád bíró	
	Nánai Mihály esküdt	
	Kováts János notarius	
	Tumler Henrik oeconomus	
Ludvig Pál	Jákói Ferenc	N. Miklós János
Hagyits János	Godina István	N. Csikász Imre
Pákozdi István	Rostási Pál	N. Josa János
Bátor István	Nagy András	N. Szarka János
	választott emberek.	

A választott emberek között négy nemes is helyet kapott, akik a város lakosságának és birtokosainak egyharmadát kitevő nemességet arányosan képviselték.

A bizottság megalakulása után a felmérési napló vezetőjének bejegyzése szerint július 4–7-ig „az iskolában járván végre meghűtöttünk” s ezután a munka gyorsan megindult. Július 11-én a mérnök szakaszokra osztotta a város területét, majd július 12-én a határjelző táblákat is kihelyezték. Július 13-án „a mérést az város első szakaszában elkezdvén délelőtt 8 órakor s este 8 óráig mértünk 10. Topográfikus Numerusig. Die 14^a hujus ismét regvel 6 órakor elkezdvén estvéli 8 óráig mértünk az 19. Topográfikus Numerusig. 15° hasonlóképpen ezen szakaszban dolgozván regvel 6 órától este 8 óráig s mértünk az 82. Topográfikus Numerusig. Die 16^a vasárnap lévén nem mértünk”.

Ezután a mindvégig pontosan vezetett napló felsorolta az első napok munkálatainak résztvevőit és hasonló feljegyzésekkel kísérte a felmérés előrehaladását. E szerint 17-én a 152. helyrajzi számig, 18-án a 192. helyrajzi számig, 19-én a 242. helyrajzi számig, 20-án a 294. helyrajzi számig, 21-én a 347. helyrajzi számig, 22-én a 422. helyrajzi számig jutottak el. Megállapítható tehát, hogy a legelső napok gyakorlatlanóságát és kezdeti nehézségeit gyorsan leküzdve, később naponta már 40–70 helyrajzi szám felmérésével készültek el.

Július 24-én feltűnően keveset haladtak előre, mindössze 33 parcellával végeztek, 25-én viszont 455–542-ig csaknem százat mértek fel. 26-án „az oeconomus Timler Heinrich meg nem jelenvén nem mértünk”, de utána ismét nagy lendülettel folytatódott a munka, mert 27-én 94, 28-án 87 helyrajzi számmal haladtak tovább.

Nincs lehetőség a naponkénti mérések további felsorolására, csupán néhány érdekesebb bejegyzést emelek ki:

Augusztus 2: „Sem az oeconomus sem az mérők meg nem jelentek, nem mértünk.”

Augusztus 3: „Reggel 6 órától fogva egész estvélig mértünk, mivel rendetlen fekvésű földek voltak.” (Az eredmény valóban csak 10 szám volt.)

Augusztus 8: „Eső volt nem mértünk.”

Augusztus 9, 10: „Nem mértünk, mert az uraságtól rendeltetett oeconomusunk Tumler Heinrich elment Budára.”

Augusztus 14: „Nem mértünk mert a Notariusunk városnak szorgos munkában szükségképpen jelen köllött lenni.”

Augusztus 15: „Hasonlóképpen, noha ünnep volt.”

Augusztus 16: „Hasonlóképpen ott munkálkodott.”

Augusztus 17: „Nagy eső volt.”

Augusztus 18: „De. a nagy sár miatt akkor sem mértünk, hanem délután kimenvén mértünk.” (Összesen 13 parcellát.)

Szeptember 5: „De. 6 órakor kimenvén csak 9 óráig dolgozhattunk, akkor hazamentünk, mert a birtokosok a maguk jószágának kimutatására meg nem jelentek. Du. ismét kimenvén estvélig mértünk.”

Szeptember 14: „veszprémben vásár volt, nem mértünk.”

Szeptember 23: „Ezen tized alatt pedig többet nem dolgoztunk, mivel a birtokosok a szürettyekre a szomszéd helységeken elszedtek és így nem mehettünk mérni.”

A következő bejegyzés október 21-éről való, a munka a szüretelés miatt tehát csaknem egy hónapig szünetelt. Ezután már gyorsan haladtak előre és október 30-án a paraszti felmérés munkája teljesen befejeződött. Ez idő alatt a város területén összesen 2194 parcellát mértek fel 8493 kataszteri hold területen. (Ebből 3437 kh volt a szántó, 3352 kh a kert, rét és legelő, 85 kh a szőlő és 1619 kh az erdő területe.) A földesúri birtokok egyes nagyobb birtoktesteit, az erdő és legelő egy részét, valamint a puszták területét nem a bizottság, hanem a katonai és civil mérnökök mérték fel. E munkák előrehaladásáról nincsenek adataink s így az sem állapítható meg, mennyi volt az egy munkanapra eső terület átlagos nagysága. Csupán azt lehet nyomon követni, hogy egy nap alatt átlagosan hány parcellával végeztek — függetlenül területük nagyságától. A város határát július 13. és október 30. között összesen 110 nap alatt mérték fel. Ebből 15 vasár- és ünnepnap volt, 26 napig a munka a szüret, hét napon (VIII. 8., 17., 18., 30., IX. 1., 7., 12.) az eső, kilenc napon pedig más okok miatt szünetelt. Így csupán 53 munkanapon haladtak zavartalanul előre, vagyis egy napra (12–14 órai munkával) átlagosan 41 parcella jutott. Legkevesebbet október 21-én mérték, amikor csak a püspökség 1869/1. sz. táblájával végeztek, legjobban viszont július 27-én haladtak, amikor 94 parcella pontos területét állapították meg.

A munkadíjak elszámolásáról készített kimutatások szerint valamennyi mérésnél csupán Kováts János notarius és Nánai Mihály esküdt volt jelen, míg a választott embereket felváltva vették igénybe. A bizottság általában 5–6 tagból állt, közöttük mindig ott találunk 1–2 nemesit is.

A felmérés során Veszprém területét 17 szakaszra osztották, ebből 10 jutott a város szoros értelemben vett területére, 7 pedig a hozzá csatlakozó pusztákra. Az egykorú összesítés szerinti e szakaszok nevét, területét és termését a termésbevallások összesítő táblázata tartalmazza.

A szakaszok elhelyezkedését a térképábrázlat szemlélteti.

A felmérés végrehajtása Veszprém városában tehát meglepően rövid idő alatt befejeződött és így még érthetlenebbnek tűnik, hogy az egész munkát három év alatt sem készült teljesen el. Bár az ellenőrzés, a terménybecslés és az alapadatok feldolgozása jelentős további feladatokat jelentett, a munka elhúzódsában más tényezők is közrejátszottak. A Veszprém városi iratok a felvétel során előbukkanó nehézségek elhárításával kapcsolatos utasítások mellett a végrehajtó apparátus működésének zökkenőiről, illetve a lakosok tudatos halogatási törekvéseiről sok érdekes részlet tartalmaznak.

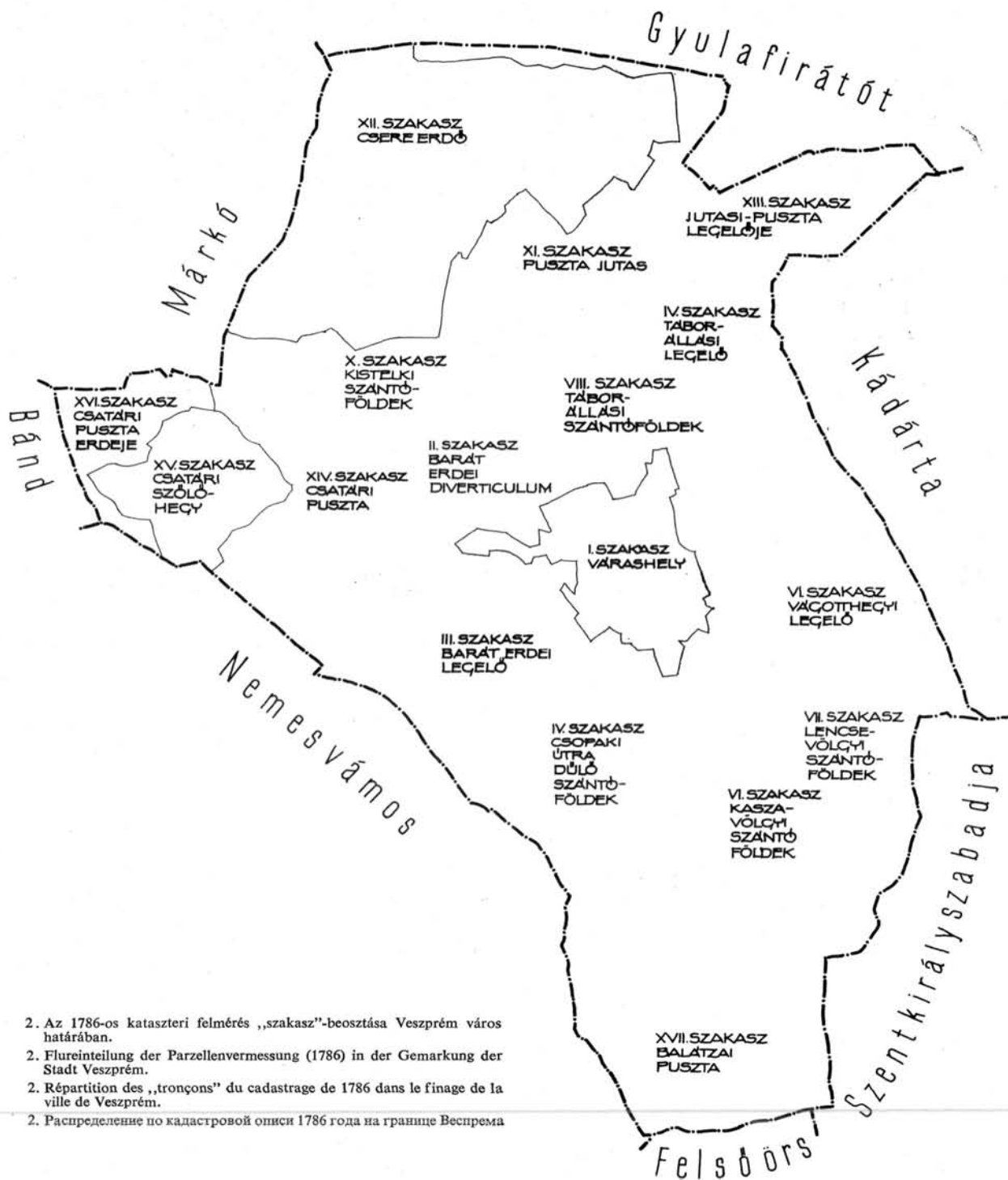
SZAKASZ SZÁMA	SZAKASZ NEVE	SZANTÓ	BÚZA	ROZS	ÁRPA	RÉT	SZÉNA SARJÚ	SZŐLŐ BOR	ERDŐ FA
		terület	t e r m é s			terület	termés	terület, termés	terület, termelés
		kh	p o z s o n y i m é r ő			kh	forint-mázsa	kh, akó	kh, öl
I.	VÁRASHELY	40/64 6	4	4	94	49/64 119	1332 587	—	—
II.	BARÁTH ERDEI DIVERTICULUM	45/64 292	3189	1620	20	63/64 13	12 —	—	—
III.	BARÁTH ERDEI LEGELO	16/64 9	—	—	102	8/64 283	279 —	—	—
IV.	CSOPAKI ÚTRA DÜLŐ SZANTÓFÖLDEK	55/64 452	4839	3255	—	23/64 1	8 —	—	—
V.	KASZA-VÖLGYI SZANTÓFÖLDEK	3/64 863	8176	7218	—	15/64 25	86 —	—	—
VI.	VÁGOTTHEGYI LEGELO	—	—	—	—	45/64 743	1515 —	—	—
VII.	LENCSEVÖLGYI SZANTÓFÖLDEK	17/64 708	6521	5900	—	54/64 108	101 —	—	—
VIII.	TÁBOR SZANTÓFÖLDEK	12/64 429	3647	3462	—	31/64 60	36 —	—	—
IX.	TÁBOR LEGELO	—	—	—	—	43/64 206	247 —	—	—
X.	KISTELEKI SZANTÓFÖLDEK	139	513	513	1197	26/64 794	199 —	—	—
XI.	JUTASI PUSZTA	28/64 263	2277	2277	—	26/64 353	3727 526	—	—
XII.	CSEKERDŐ	—	—	—	—	—	—	—	27/64 1466 687
XIII.	JUTASI PUSZTA LEGELOJE	—	—	—	—	6/64 82	205 —	—	—
XIV.	CSATÁRI PUSZTA	51/64 170	—	—	2771	6/64 498	1674 317	—	—
XV.	CSATÁRI PROMONTORIUM	33/64 5	2	2	83	61/64 49	155 —	84 48/64 719	—
XVI.	CSATÁRI PUSZTA ERDEJE	—	—	—	—	—	—	—	22/64 152 76
XVII.	BALÁTZAI PUSZTA	36/64 96	869	869	—	7/64 11	133 —	—	—
	ÖSSZESEN:	16/64 3437	30038	25120	4267	37/64 3352	9703 1430	—	49/64 1618 763

1. A termésbevallások összesítő táblázata

1. Tabellarische Übersicht über die Ernteangaben.

1. Tableau recapitulatif de déclarations de récoltes.

1. Таблица урожайности.

2. Az 1786-os kataszteri felmérés „szakasz”-beosztása Veszprém város határában.
2. Flureinteilung der Parzellenvermessung (1786) in der Gemarkung der Stadt Veszprém.
2. Répartition des „tronçons” du cadastrage de 1786 dans le finage de la ville de Veszprém.
2. Распределение по кадастровой описи 1786 года на границе Веспрема

Az iratok egyébként 1786. szeptember 29. és 1788. augusztus 11. között keletkeztek — egy részük íktatott, más részük nem — és a levéltári csomóban jelenleg időrendi sorrend nélkül következnek egymás után. Terjedelmesebb utasítások mellett apró ügyek eligazításának pársoros feljegyzései találhatóak a legváltozatosabb témakörökből. Időrendben követve az eseményeket nagy volna az összevisszaság, ezért inkább egy-egy témakör szerint csoportosítottam adataimat s legfeljebb azon belül őriztem meg az iratok keletkezésének egymásutánját.

Az utasítások javarésze a munka nehézségeinek legyűrésére volt hivatott, s részben a felmérés, részben a természetbeccsés, a művelési ágak elhatárolása és más vitás kérdések körül forgott. A kor stílusának megfelelően a rendelkezések kissé hosszadalmasak és bőbeszédűek. Se szeri, se száma azoknak az iratoknak, amelyekben a kitűnő commissarius Veszprém megye városait és falvait eleinte meglehetősen finoman, később egyre korholóbban és türelmetlenebbül a munka mielőbbi befejezésére és minél tökéletesebb végrehajtására ösztökélte.

Az első szigorú sürgetés 1787. július 17-éről való: „Méltó haraggal veszi a Felső királyi Comissio”, hogy a megyei Alkomissió júliusi jelentése szerint csak 6 község végezte el a vallást, 83 munkában van és 79 el sem kezdte, holott már csak kevés községnek kellene lennie ahol be nem fejeződött volna a munka.” Másutt azt a gyakorlati tanácsot adta (1787. X. 6.), hogy ahol nagy az elmaradás, 2—3 láncsal is mérjenek „este pedig (mivel hosszú az éjszaka) és esős időben a számozáshoz és bevalláshoz lássanak, hogy így mind a három rendbéli munka egy nyomban nyomakodjék”. Az elmaradás különben indokolatlan, hiszen „Erdélyben mind a paraszti, mind az insenéri kimérés, felszámozás és bevallás majd egészen elvégeztetett.” Ezért elégedetlen Ófelsége a megye lassú előrehaladásával. Kéri, hogy a hátráltatókat név szerint jelentsék. (1787. IX. 13.) Néhány nappal később: „Némely uraság tisztjei ahelyett, hogy a manipuláns és director uraknak illendő assistenciát rendelnének, inkább ellenkezőt cselekszenek, sőt őket veréssel is fenyegetik.” Éledebb hangot üt meg a commissarius az 1789. III. 31-én kiadott currensben: „A categoriák extractussai is rák lábón jönnek az Alkomissióhoz, tized része sem küldetett bé, már pedig régen el lehetett volna felejteti.” — „Hogyan leszén vége Szeptember utoljái az egész munkálatnak, ha az aprólékosban is 3, 4 hónapban telnek... kitetszik mindenkéül az engedetlenség, a nem iparkodás... A diáriumok béküldése is gyakran elmarad, és vannak, akik be sem küldötték soha, hihető azon okból, hogy a munkátlanság és commoditás azokból napfényre ne jöjjön” — „El nem lehet gondolni, miből származhatik a parancsolatoknak és subordinációknak ily nagy megszegése.” Ilyen és ehhez hasonló korholásokkal volt teli ebben az időszakban már a legtöbb felsőbb utasítás és leirat, jelezve a komoly elégedetlenséget és nyugtalanságot a munkálatok késedelmé miatt.

Több ízben is figyelmeztette Kun László a megye és város összeíróit, hogy a felmérést mihamarabb föltétlenül be kell fejezni. Megcsillagolta ennek jó oldalait: „Ha a munka előbb végződik, a feleletnek terhe és a büntetések súlya iránt a községek nyugodt elmével lehetnek.” Igyekszik megcáfolni a különböző, munkákat gátló rémhíreket: „Ámbár a mostani háború alkalmatlansága legyen is”, a munkát be kell fejezni, írta 1788. október 27-én, míg másutt a munka félbe maradásáról terjesztett hamis híreket cáfolta. (1787. XII. 11.)

A sürgetések mellett nagy figyelmet szentelt a munka megfelelő elvégzéséhez szükséges szakértelem biztosításának. A munkálatok végzőinek lelkére kötötte, hogy „a magyarországi oeconomia és magyar nyelvnek tudománya legszükségesebb a munkáknak jó és csendes folyamatajára minden alkalmazott személynek, hogy ezen szerencsés alkalmatlanságból mind a Felsőre, mind a Hazára, mind önnön magukra nézve magukat ki ne vonják.” (1787. IV. 22.) Helyes elveket vallott, amikor a munka jobb minősége érdekében arra biztatott, hogy „a napi száma iránt sem köll fősvénykedni, mert a tudós ember egy nap többre mégyen, mint a tudatlan 3 nap és így amit a tudatlannak 3 napra ad valaki, jobb az értelmesnek adja egy nap”.

Természetesen a munka kifogástalan elvégzéséhez a megfelelő szaktudáson kívül lelkiismeretességre és megbízhatóságra is szükség volt. Tömören foglalta össze ezeket a követelményeket Kun László 1786. X. 20-án kelt leiratában: „A Director urak szüntelen járják a községeket, biztassák, oktassák, vezessék, hogy a munka buzgón és eleven serénységgel folytattassék, a hibák előre orvosoltassanak és minden a kívánt jó renddel nyomakodjék a kívánt céljához, az engedetlenek, visszavonók és lusták név szerint beadassanak, hogy méltó büntetésüket vegyék.”

A felmerülő szabálytalanságok és hamis bevallók mesterkedései ellen is föl kellett készülniök. Nagy szigorúsággal, komoly büntetések és fenyegetések kilátásba helyezésével igyekeztek a felmérés adatainak pontosságát biztosítani. Ez olvasható ki Kun László 1787. október 6-án kelt feljegyzéséből. „Tapasztaltatott némely helységekből nagy különbség a bevallásban, úgy hogy egy telekben hasonló földű birtokos felényit vallott, mint a másik, és a szomszéd helység, kinek határa sokkal zsirosabb, kevesebbre vallott mint a savanyúbb földű község, de tudják meg ezen álnok bevallók, hogy nem megy szájak iránt, azért jobb most korán idején vallják meg az igazságot, telkeket ne terheljék, ne talán utóbb más szántsa vesse földjeiket, melyek mellett most oly világosan hazudni bátorokodnak. Az oeconomusok is minden hazugsággal meg ne elégedjenek, mert ámbár a bevallás szisztémájában írva vagyon is, hogy amit a jólelkű birtokos a földeknek minőségéhez képest jó lélekkel bevall azzal meg kell elégedni, de az írva nincs, hogy a nyilvánvaló igazságtalanságot is igazság gyanánt bévegyék, hanem világos és meggyőző okok által addig vitassák a dolgot, miglen a birtokost igazabb vallásra bírhatják.” Másutt (1787. IX. 1.) így ír: „Observáltatott az is, hogy a Director Oeconomus urak a bevallás alkalmatlanságával, amit a fátens vagyon, egyenesen béveszik, anélkül, hogy a gazdaság értelmével összevetnék, és a gazdasághoz értő, és jó ítélettel bíró gazdákat megkérdéznék a hitetlenül valló hamisságának megvilágítására”...

A termelési adatok csökkentésére irányuló törekvést leplezett le Kun László 1788. augusztus 11-i körlevelében. „Visszatartó alkalmatlanságával tapasztaltatott, hogy némelyek a községek közül más községekhez képest igen keveset vallanak, némelyek pedig a culturát is eltagadják és semmi kukoricát sem más mellékvetést nem vallanak. Azért intetnek az olytán községek, hogy az igazságot és (a) hamis vallók ellen kiszabott büntetést szemek előtt tartsák. A Director uraknak is recomendáltatik, hogy szemes vigyázással legyenek, minden körülményeket megvizsgáljanak, a dolgot könnyen ne vegyék s a munkát oly egyenes mértékben folytassák, mint akiknek a fogyatkozásért szoros számadásra köll jutni. Amely községek hamis vallásban megátalkodnának, a Comissionál bejelentessenek és a Director urak által tüstént igaz próba tétessék mind a gabonára, mind a szénára, mind más termésre nézve, úgy szintén az uraságoktól is efféle lajstromok kivétessenek.”

Fölfigyelt a burkolt csalásokra is és gondja volt rá, hogy azokat kiigazítsák. Tapasztalták például, hogy némely községben a kukoricatermés gabonára való átszámítása után kevesebb zab- vagy árpatermés jött ki, mintha árpával vagy zabbal vetették volna be. Ez nem lehet így helyes, mivel a „kukorica termesztésére sokkal több munka kívántatik és későbbben is terem, melynek a szalmája sem ér annyit, mint a zabé vagy árpáé”, tehát ha nem volna a birtokosnak több haszna belőle, „inkább zabot vagy árpát vetne, csak szalmája kedvéért is”. Ezért az átszámítást (parifikációt) úgy kell elvégezni, „hogy valamivel több jöjjön ki, mint a természet szerint való zab vagy árpa vetésből.” Az is „közönségesen tudva vagyon, hogy a kukoricának majd harmadát érés előtt némely helyen több házi szükségre haza szótkát hordani és hogy a kukorica között tők és 6-át borsó is terem”, melyek ugyancsak hasznot hajtanak. Ez a feljegyzés fényt vet a munka alaposságára és a felsőbb szervek gondosságára, szakértelmére. Éppen ez a jól működő hivatali gépezet, a többszöri ellenőrzés, a munka rendjét irányító részletes utasítások biztosították a kataszteri felmérés megbízhatóságát és ezek a tulajdonságok emelik legfontosabb agrártörténeti forrásaink közé.

Súlyosabb esetről, a bevallások meghamisításának kísérletéről szól egy 1787. december 8-án kelt leirat. „Mivel a felső helyeken tapasztaltatik, hogy némely községek és uraságok a termés vallása, a közép proportiora nézve nem igen híven és voltaképpen teszik, és ily formán több községek, uraságok is egyetértének és összebeszélnek, miképpen tegyék a földjükről a vallást, ezáltal pedig a controlléria célját semmivé tenni akarják, az ilyen esetben idővel büntetés által is kényszeríttetni fognak.” Mindenki „azon legyen, hogy mentül igazabb vallást tehessen a termésről, hogy a felelet terhét és dupla költségét, amelyet a birtokos az új vallás vagy annak megjobbítása által magának elkerülhetetlenül szerez, eltávoztathassa”. Három nappal később felszólította a községeket, hogy „ha valami talán a kimérésben eltúlkoltatnék vagy a termés vallásban elhagyatnátnék, az olyan hibát minden kérdés várás nélkül, félretétvén minden emberi tekintetet, kijelentsék, mert máskülönbén a hit megszegés után kedvetlen következményeket és kemény büntetést várhatnak”.

Igen érdekes az a vita, mely hasonló okok miatt Veszprém város felmérésnek vezetőjével kiobbant. Kun László 1787. november 9-én kelt észrevételeinek 4. pontja szerint „mivel a Bakonyban és más soványabb helyeken és a szomszédos községekben egy mag után 5,6 és 6 1/2 magot is vallottak” nem fogadja el a veszprémiek bevallását, mert 4 magnál nagyobb hozamot sehol sem említettek. Ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy „Ányos János oeconomus úr előtt némelyek 6 1/2 magot is vallottak”, azóta azonban némelyek „sugalmazásából” bevallásukat csökkentették. Ezért azután tökéletesebb bevallások elkészítését kérte.

Kováts János notárius válaszában közvetlenül nem reagált a hamisítás vádjára, hanem hét pontban összefoglalva igyekezett a felsőbb szerveket meggyőzni, miért nem lehetett a veszprémi földek haszonvételt oly magasra venni, mint más vármegyékben és a közeli helységekből. A korabeli közigazgatás alaposágára, a felmérés megbízhatóságának ellenőrzésére fényt vető, valamint agrártörténeti szempontból is érdekes adatokat tartalmazó iratot érdemes kivonatossan is mertetni.

Kováts János válaszában elmondotta, hogy

1. A veszprémi szántóföldek nagyon kövesek.
2. Mivel már régi, járt földek, így nem lehet azokhoz hasonlítani, melyek nem régen irtattak, mint a bakonyiak.
3. Mivel minden második esztendőben szükségképpen vetetnek, nem pedig úgy, mint a Mezőföldön, akik is már jó darabig járt szántóföldjeiket majd 10, 15 és 20 esztendőig is megnyugosztatják s a földeknek bőségére nézve ismét új darabot fognak fel.
4. Mivel Veszprémben a szántóföldek többsége a szegénységé, kivált a várostól nagyon távol vannak, és így a szegény ember nem trágyázhatja úgy, mint a szükség kívánná.
5. Legnagyobb oka pedig mivel a Pascuum Veszprémben nagyon szoros és így sokan, akik akarnának is marhát tartani a Pascuumnak rövidege miatt nem tarthatnak és így marhájuk nem lévén, trágyájuk sincsen, hogy a szántóföldjeiket gyakrabban trágyázhatnák.
6. A földek főleg a szegény, marhátlan embereké, akiknek elég gond és költség a háromszori szántás, trágyát venni már nem tudnak.
7. Ezért sok birtokos azt is ritkán veszi be a földből, amit ráköltött.

A megyei commissarius láthatóan elfogadta Veszprém felmérés-vezetőjének méltánylást érdemlő melegségeit, mert a fennmaradt földkönyvekben később legmagasabb értéként csak négyszeres, kivételesen néhol 4 1/4 maghozam szerepel.

A munkálatok sürgetése és a visszaélések meggátlása mellett Kun László legfontosabb feladatának a rendezetek helyes értelmezését és a felmérés, illetve bevallás pontos, megbízható végrehajtását tekintette. A vitás pontok tisztázása, világos és egyértelmű utasítások megfogalmazása tölti ki a megye helységeibe küldött leiratok nagy többségét. El lehet mondani, hogy mindenre gondja volt. Figyelte az időjárás fordulásait, az emberek hangulatát, jól ismerte a kor mezőgazdasági viszonyait, a paraszti gazdálkodás jellegzetességeit és szakértelmét igyekezett kellően hasznosítani is munkája során.

Kísérjük most végig azokat az utasításait, melyeket a felmérési munka különböző fázisaival kapcsolatban a veszprémi bizottság vezetőjének vagy a megye helységeinek küldött.

A munka első, nagy fontosságú lépe a helységek határának felmérése volt. Ennek veszprémi lefolyásáról, előrehaladásának gyors üteméről már volt szó, most néhány utasításból idézek egy-egy részletet, melyben Kun László a munka műszaki nehézségeit igyekezett áthidalni.

Így 1786. október 8-án utasította a bizottságot, hogy „ahol háromszögletű, csucskás, hasas vagy turózsák forma földek vannak, fel kell írni az egész hosszát, a szélességnek pedig csak felét vagy pedig ha a szélessége is egészben felirattatik, elejbe kell írni, hogy ez csucskás föld és nincs megfélevezve a széle”. Ilyen esetekben kellett bevonni a felmérésbe a kiküldött mérnököket, egyébként figyelmeztetett, hogy „a paraszton megmérhető földeket, akárkinek a kérésére is föl ne vegyék, egyedül csak azokat, melyek semmiképpen mechanice meg nem mérettetetnek”. A birtokosoknak szólt az az értelme, hogy ha a birtokos a felmérés helyességében kételkednék, addig szóljon, míg a mérnökök helyben vannak, mert később már nem hallgatják meg felszólalásaikat. Előírás volt az is, hogy a mérésnél az oeconomusnak mindig jelen kellett lennie. A királyi mérnökök különben sokat panaszkodtak, hogy minden nap új embereket rendeltek melléjük és ezek tanítgatásával sok idejük telt. Másutt Kun László rendelte el (1787. IV. 16.), hogy a hites embereket ne cserélgessék, mivel ezek a községek költségén tanultak s munkájukért felelni tartoznak. Praktikus tanácsot küldött a helységeknél 1786. december 7-én: „Ahol áradások vagy vizes határok vannak, minden iparkodások a községek reá fordítsák, hogy a téli faggal azokat fölmérhessék.”

Korán fölmerültek az első napidíj problémák is. Ezek rendezésére a commissarius részletes utasítást bocsátott ki, mely a kifizetendő összegek nagyságát pontosan meghatározta. Eszerint

Nyáron Szent Mihály napig

Pápa, Veszprém és Palota városokban
választott embereknek, bírának és esküdteknek

naponta 20 kr

naponta 24 kr

notariusoknak

Falukon és más városokban

választott embereknek, bírának és esküdteknek

naponta 17 kr

naponta 20 kr

notariusoknak

Télen Szent Mihály naptól Szent György napig

Pápa, Veszprém és Palota városokban

választott embereknek, bírának és esküdteknek

naponta 17 kr

naponta 20 kr

notariusoknak

Falukon és más városokban

választott embereknek, bírának és esküdteknek

naponta 15 kr

naponta 17 kr

notariusoknak

fizetése volt. A munkálatokat irányító oeconomusok minden különbség nélkül napi 40 krajcárt kaptak. Ennél is jóval magasabb volt a directorok fizetése, akiknek egy másik, április 22-én kelt leirat szerint egy napra 1 Forint 30 krajcárt fizettek. Az iratokban különben gyakoriak voltak a munkadíj- és költségelszámolások, nemkülönbén a panaszok, hogy a nemesek nem akarják a költségeket viselni. Kun László mindenkit intett, hogy a fizetés megtagadása esetén a lánchordók és más felmérésben résztvevő személyek járandóságát az albizottság pénztárából megelőlegezik és az összeget a vármegye executióval fogja e nemeseken behajtani. Másutt is megismételte (1787. XII. 11.), hogy a nem fizető birtokos ellen „mint valóságos adósság állapotában pince, kamra és eφέle becsukásával executio vitessék véghez.”

Sok gondot okozott a felmérést irányító és ellenőrző bizottságnak a művelési ágak meghatározása is. Az eligazítás itt sem késett és Kun László utasításaiban e kérdés ugyancsak gyakran szóba került. Így például azon földdarabokat, amelyeket részben szántónak, részben kaszálónak, részben szőlőnek használtak és a haszonvétel felosztása bizonytalan volt „vagy a mostani használat szerint kell fölvenni, vagy

megegyezés szerint 3 részre osztva kell bélni”, de mindig csak egy helyrajzi szám alatt. Másutt hasonló esetről úgy nyilatkozott, hogy „ha a szántóföldnek vagy réznek valamely karja és szeglete, mely csekély szőlővel bé volna ültetve, amelynek nem éppen a szőlőművelés a célja, az ilyen semmit se jelentő mellékhaszonvétele a földnek tekintet nem érdemel.” (1787. IX. 29.) Hasonló utasítást bocsátott ki 1788. március 27-én: „Az esetben, ha valamely közösségben csak csekély szőlő és azok csekély természetűek volnának, akkor is szőlőknek és nem szántóknak kell vallani. Hapedig az ollyas szőlők már nagyobb részént kiirtva volnának és mint szántóföldek vettetének, következőképpen csak idestova némely tőkék maradtak volna, akkor azokat mint szántóföldeket vallatni költetik.” Nemmel felelt arra a kérdésre is, hogy „az igen csekély hasznót hajtó szőlőket nem lehet-e mással felváltani?” Minden földet úgy kell bevallani, ahogy használják — hangzott az indoklás, ha azonban a szőlők a „rossz és rest művelés miatt teremnének oly keveset és azt világosan meg lehet bizonyítani, akkor a termést a más hasonló tulajdonságú fundusokkal lehet hasonlítani”. (Cur-rentales, 1787. IX. 1.)

Ennek az elvnek némileg ellentmondott egy másik rendelkezés, amely szerint az erdőkben fekvő kisebb úrbéri réteket és legelőket, ha azokon fák is voltak, erdő gyanánt kellett felvenni, „nem a mostani státus szerint, hanem aszerint, amint lehetnének, ha ottan kaszálók vagy legeltetők nem volnának.” Az ilyen esetekben megkívánt bonyolult bejegyzések szabályait is részletesen ismertette.

E két esetben olyan utasításokkal találkozunk, amikor nem a tényleges hozamokat, illetve nem a valódi használati formát jegyezték fel. Ha e rendelkezéseket pontosan végrehajtották, a kataszteri felmérés eredményeinek felhasználásánál kisebb torzításokra kell számítanunk. A tényleges helyzetet megmászító bejegyzésekkel azonban az eddig feldolgozott községi földkönyvekben és más kataszteri iratokban csak nagyon ritkán találkoztam és ezekben az esetekben sem lehetett jelentős eltéréseket tapasztalni. A szőlő hozamában egyébként is oly nagy eltérések figyelhetők meg, hogy abban elévész az a néhány adat, amikor a tényleges termést a szomszédos, jobb karban tartott szőlők terméseredményei alapján valamivel megemelték. (Így legalább közelebb kerültek a valósághoz, hiszen bizonyos, hogy azért mindenki rajta volt, hogy terméséről inkább kevesebbet, mint többet mondjon.) Nem tekinthető jelentős torzításnak az sem, ha fákkal telehintett erdei tisztásokat, ahonnan némi széna is lekerült, külön nem mutattak ki — hiszen ez a szigorú elhatárolás a mai napig sem valósult meg. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy ezek a szórványos esetek a felmérés adatainak megbízhatóságát lényegesen nem változtatták meg. Valószínű, hogy e rendelkezések egy része amúgy is jámbor óhaj maradt és a termés meghatározásánál valóban csak a tényleges eredményeket jegyezték be, mint ahogy azt a bevezető rendelkezések nagy határozottsággal egyébként is többször leszögezték.

Mennyire gondos és pontos adatok nyérésére törekedtek a felmérés során, azt viszont azok a részletek tájékoztatják, amelyekre a veszprémi iratokban a művelési ágak megkülönböztetésének szabályai közt bukkantam. Így hosszasan foglalkozott Kun László egyik utasításában a kazalhelyek felmérésének kérdésével és azt a döntést hozta, hogy „az kazal helyek csupán csak az esetben vétethetnek ki a rétek foglalattyából, midőn tudniillik a rétek igen távol vannak a szűrűs kertektől és a szűrűs kertek csupán csak akkorák, hogy a közelebb lévő termések férnek meg benne és így ha a meszebb fekvő rétekben termett szénáját is kívánna oda takarni a birtokos, szükség képpen kénytelenítettik szűrűs kertjét nagyobbítani és vagy a legelőbül vagy más hasznos fundusbul hozzá foglalni, de ha szűrűs kertje akkora nagyságú, hogy a meszebb réteken termett szénája is benne megtérne, akkor kazalhelyek ki nem vétethetnek a rétek foglalattyából, mivel nem volna igazságos, hogy a kazalnak helyére nézve két darab és két helyen fekvő hasznos fundus vétetődjék ki a valásból.”

Hasonló aprólékos gondokkal rendelkeztek a marhacsapások felméréséről. „A marha csapások, melyek egyébiránt haszon hozók lehetnének és nem maradnak minden eszten-

dőben azon karban, hanem némely részében és néhánykor egészben is füvet teremnek, megmértessenek és valamely ... haszonvétel azokra nézve vallattassék ... Az olyatén marhacsapások pedig, melyekben éppen semmi fű nem terem és mostani időben nem is változtatnak, megmértessenek ugyan és azoknak foglalattya a tabellában béirattassék, hogy azon esetre, ha idő jártával haszonhozókká lehetnének ne legyen szükség őket újra fölmérni, a vallásbul mindazonáltal mint haszontalanok kihagyattassanak. Ahol pedig a marhacsapások mintegy országút gyanánt szolgálnak vagy fekvésekre és tulajdonságokra nézve gyümölcsstelenek, az ilyetéknek ugyan mind a mérésből mind a vallásbul kihagyattassanak...”

Íme tehát a marhacsapások felvételének három különböző módzata! Ezek a kissé hosszadalmas idézetek ismét fogalmat adnak a felmérés pontosságáról vagy legalábbis azon törekvésekről, hogy a munkát minél lelkiismeretesebben végezzék el. Vajon milyen választ adott például Kun László azon kérdésre „ha a bozótos álló vizekben a nádas darabokkal együtt a híg víz is, melybül a halásztól egyéb jövedelme a tulajdonosoknak nincsen, fölmérésék-e?” A felelet ezúttal is rendkívül precíz volt: „Mivel azon bozótos vizekben való halászat valóságos földbéri haszonvételnek tartathatik ... az ilyetén halászó vizek akár kicsiny, akár nagy jövedelműek legyenek, mérés és vallás alá vétessenek...” Vagy egy másik, már-már szórászhagosogatásnak tűnő finom megkülönböztetés: „Az olyan bekertelt darab helyek, melyekben közösségesen ölfá szokott rakatni ... ha netalántán egy keves ideig, miglen ölfá azokban hozzattának, a gondviselő tiszt által veteményes kertnek (használtatnék), fel nem vétetődhetnek, mivel ... nem a keves ideig tartó, hanem az állandó haszonvétel tartozik a fassio alá.” Arra is gondoltak, hogy „a posványos bozótokat azon esetre, hogy ha kiszáradnának ... nem kell úgy vallani, mint a körülöttük lévő földeket, hanem az előbbeni haszonvétele, mely a kiszáradás előtt volt”. Az olyan homokos helyeket, „melyekben egynehány fák vagy maguktól nőttek vagy ültettettek, mind az által ottan a favágásnak helye nem volna, csak olyan haszonvételel, aminemű valóságnak találattik, vallattassanak”.

A felmérés befejezése után a munka másik részéhez, a termésbevallások elkészítéséhez kezdtek. Ez talán a mérések problémáinál is nehezebb feladatot jelentett és még több vitás kérdés megoldását kívánta. A veszprémi iratanyagban is sűrűn vissza-visszatértek a bizottságok gondjain segíteni akaró utasítások és tanácsok, amelyek általában két fő kérdéscsoport köré sorolhatók: A termés tényleges nagyságának, illetve a vetőmag mennyiségének meghatározása okozta a legtöbb gondot.

Fontosságban a terméseredmények minél pontosabb értékeinek megállapítása szerepelt az első helyen. Erről Kun László 1787. III. 16-án így nyilatkozott:

„Mivel az egész munkának lelke és jó kimenetele az igaz vallásoknak módjától függ, ezért a Director Urak a vallás irán magyar nyelven fordított és kiadott systemát jól megolvassassák, hogy a szerint a helytartókat és községeket útban igazíthassák és ahol már a méréseknek vége volna, minden idővontatás nélkül a vallástételre realíthessenek, akkor pedig községrül községre járjanak s vigyázzanak, hogy minden fortély és hiba eltávozhassék.”

1786. december 10-én kiadott terjedelmes utasításának első része 19 pontba sűrítve kizárólag a termés bevallásának módzatairól adott fontos útbaigazításokat a directoroknak és oconomusoknak. Bevezetőben leszögezte, hogy: „Már több ízben jelentetett ugyan, hogy a termés bévallásának valóságos fundamentoma abban álló legyen, hogy az eddig való és minden tájékon szokásban lévő jó és a restség által meg nem hanyatlott földművelésből származott haszonvétel vétetessék föl... Ez a regula meg nem tartatott és a munkának folytatásában egyenlőség nincsen.”

Ezután egy igen fontos helyreigazítást közölt: „A bévallás alkalmosságával nem az a termés vétetessék föl, melynek hozására a föld önnön természeti tulajdonságához képest alkalmatos volna, amint Pesten tanítottatott, hanem valamint Németországban úgy a magyar tartományokban is a valóságos, mostani időbeli haszonvétel és termés vétetessék föl

sinor gyanánt" . . . Ez a rendelkezés rendkívül jelentős a kataszteri felmérés adatainak értékelésénél. Világosan a tényleges terméseredmények feljegyzését kérte, nem pedig a földek nehezen ellenőrizhető és a valóságos helyzetet megmáskáló termőképességét, amint a rendelkezés eredeti szövegében állt. Ez eloszlatja a már felmerült kételyt, miszerint a kataszteri felmérés eredményei e szemlélet miatt nem volnának teljes értékűek. Későbbi utasítások hosszú sora erősítette meg ezt az egyetlen ésszerű álláspontot. Így megismétli más szavakkal a fentieket 1787. március 16-án: . . . „A vallás iránt kiadott oktatásban az rendeltetik, hogy ámbár ugyan senki a lánca szerint sem vetését sem termését meghatározni nem költetik, hanem a szerint, amint a helységeknek és azon vidékeknek szokása és a földnek tulajdonsága hozza magával” . . .

Ennek a rendelkezésnek egyik további fontos részlete, hogy a bevallást nem egységesen, bizonyos előre meghatározott osztályok szerint, hanem egyenként, minden egyes parcelláról külön-külön kellett megtenni. A rendelet szavaival:

„A bévallás tehát nem egyéb, hanem az eddig való valóságos haszonvételnek igaz bémondása, az esztendőknél forgasztás szerint, úgy egy községnek három classisban való fölosztása és minden telekbeli termésnek meghatározása. . . annyal inkább meg nem állhat, mivel ez által a bévallásnak szabadsága elenyészik és a természetnek különböző tulajdonsága is nem hagyja magát 3 vagy több Classisba bészorítani. Haszonatlan tehát, és a munkának céljával ellenkező dolog a telkeket jó, középszerű és legalább való Classisba fölosztani, mivel primo a jó és középszerű, úgy szintén a középszerű és rossz fundusok között találatnak közben közben többféle tulajdonságú földek is, secundo mivel csak egyetlen egy telekben is sokféle kivételek és különbözőségek vannak, melyekre való nézve szintén úgy minden telekben földről földre költetik jární és vizsgálódní és a termését mindegyik különösen és nevezetesen bémondani, hogy nem a külső egyenlőséget, hanem a tevékenységnek belső valóságát az igaz középérték szerint lehessen kinyomozni. Minden projectumok tehát, melyek oda céloznak, hogy az individuális azaz egyenként való bévallás elmellékeltségük (!), a kir. rendelésekkel ellenkeznek és bé sem vetetődhetnek. Ezen projectumok inkább okot adnának arra, hogy egyik birtokos a másikhoz képest megterhelhetnék, és ezen megterheltetés mindenkor fönt maradjon, mely miatt az egész munka hasztalan lenne. . . .”

Jelentős további feladat volt a termés pontos mennyiségének megállapítása. Ennek érdekében ugyancsak szigorú rendelkezések tömege látott napvilágot. A termésbevallások gondosságának biztosítását olvashatjuk ki például az alábbi, 1786. IX. 29-én keltezett utasításból:

„1. Vége lévén az aratásnak és széna takarulásnak, minden gazda és birtokos jelöljék föl, mindegyik földjében mennyi és minemű gabona termett, úgy szintén a szénájáról is próbát tegyen, hogy melyik rétvén hány mázsa széna és sarju termett.

2. Itt lévén a vetés ideje, minden birtokos számot tartson rá, melyik földjében hány mérőt és minemű gabonát vetett, arra pedig jól kell vigyázni, hogy a föld elégséges maggal bévetessék és a vetésnek színe alatt valami fortély ne történjék.

3. Közélgvetén a szüret is, kiki szölleinek termését jól följegyezze. . . . valamint a gabonabeli termésből az aratórészt, kilencedet, tizedet és a földművelésre lett költségeket kihúzni nem szabad, úgy a szöllő termését is mindezeknek kivétele nélkül egészében kell följegyezni.”

Hasonló problémákkal küszködött egy év múltán, 1787. július 3-án is: „Mivel a kaszálást már némely helyen el is kezdték, és az aratás is Isten kegyelméből közelget, a Director urak minden helységbeli községet és oeconomusokat reászorítsanak, hogy mind a széna, mind a gabona természetű próbát tegyenek és pedig mindennemű speciesből, p. o. egy embernek sarjus rétvéből, másiknak pedig alábbvaló rétvéből és a legrosszabb féléből is kaszáltsanak le egy vagy fél holdra való és azt jól megszárogatván mázsálják meg s jegyezzék föl, de előre nem köll kijelenteni, kinek rétvén léssen a próba, netalán fortélyból alattomban megétecsék vagy ke-

vesebb jöjjön ki a próbára, szintén úgy cselekedjenek a gabonás mezővel is.”

Maga a termésbevallás szigorú keretek közt folyt. „Midőn a fent leírt vallásokat kezdeni akarnák, minden birtokosokat egyben költetik gyűjteni és a bírának, esküdteknak, választott embereknek jelenlétében Ófelsége szándékát és a munkának célját, végre pedig a királyi pátensnek 8^{dik} és 9^{dik} cikkelyét nekik értelmesen megmagyarázni. . . .” tartoztak. Majd minden birtokoshoz két kérdést intéztek:

„1. Mennyi vetést téssen azon földben tavaszi avagy őszi gabonából?

2. Ezen vetéstől középszerű esztendőben mennyi termést szokott bévenni?” A termést kétféleképpen lehetett bevallani: „Vagy szem számra vallatódik bé, vagy pedig az egész földnek kiterjedéséhez és közönséges terméséhez képest, mind a két esetben a dolog csak abball áll, hogy a földeknek középszerű esztendőbeli termése valósággal kitudódjék.”

A bevallás során a határt gondosan bejárták: „Minekutána a fönt írt mód szerint a kérdések és bévallások fundusrul fundusra nyomakodni fognak, nem csak azon vallások, melyek a választott személyeknek és egész községnek helyben hagyásával bémondatnak, és a megvizsgálás vagyis controléria után is helyeseknek találatnak, irattassanak bé a fassionális tabellkába, hanem azok is, melyek az igazgatók által igazságtalanoknak ítéltetnek és sem a helységbeli, sem a szomszéd határokbéli fundusoknak összehasonlítása és a hibának megmutatása által is igazabb vallásra reá nem bíratathattak. . . .”

Ezen általános utasítás mellett természetesen több alkalommal konkrét eligazításokat is találunk, amelyek a különböző magok termésének pontos meghatározását segítették. Így nagyon lényeges volt a gabonatermés meghatározásánál az alábbi megjegyzés: „Tapasztaltatott, . . . hogy az bevetett magot az termésből kihúzták, és annak lehúzásával írták bé az termést, valamint pedig ez a Felsőleges pátenssel ellenkezik, úgy keményen tiltatik, hogy sem az bevetett magot, sem az kilencedet és tizedet, sem az arató és cséplőrészt, sem az szántásra és vetésre tett költségeket ki ne húzzák, hanem valami termett középszerű esztendőhöz képest, igazán beírják.”

Különösen nehéz volt a közép-termés meghatározása a szőlőknél, ahol az időjárás változásait erős termésgadozások kísérték. Ezért e téren fordult elő a parasztek részéről a bizottság működése ellen a legtöbb panasz. Ilyen a csajági lakosok 1789. IX. 16-án hivatalos beadványa: „Alább írtak . . . hitesen attestáljuk, hogy az individuális árkusoknak kiosztásakor alább nevezett helységünk lakosai közül némelyek méltóképpen panaszra kénytelenítettek fakadni a végett, hogy szölleik legbővebb termés idején is semmi módon (ámbár tartsák legjobb munkába) annyi akó bort, mennyi az controlléria által reájuk tétetődött, meg nem teremnek. . . .”

Hasonló gondossággal ellenőrizték a vetés mennyiségének pontosságát. Ennek biztosítása érdekében adta tudtára Kun László 1788. III. 10-én az illetékeseknek, miszerint „Próbátétel után tapasztaltatik, hogy 2/64 hold földbe 160 lukakat lehet kukoricával elültetni, minden lukakat 6 szemmel vévén jönnek ki 960 szemek, amely egy meszelyt tesz, azért egy holdra 8/32 mérő, 4/64 rész holdra pedig 1/64 rész számlálattatik, következésképpen a munkáldokás az egyenlőségnek okáért hasonló probatio szerint menjen véghez.” (A meglehetősen bonyolult számításból az tűnik ki, hogy egy meszely, mely 50 négyszögöl föld bevetésére elegendő, 1/128 mézővel azonos, másképpen 100 négyszögölbe két meszely megy, vagyis 1/64 mérő. Tehát 128 meszely egyenlő egy mézővel.)

Ugyancsak a vetőmag megállapításával kapcsolatban intézkedett 1787. április 17-én: „Ha valaki maga földjében több magot vetne valamely különös haszonvételnek reménysege fejében, hogysem azon vidéknek szokása és földnek tulajdonsága megkívánná, p. o. hogy több szalmája teremjen, ezen esetet a rubricában följegyezni kell, hogy az adónak új repartitioja alkalmatosságával iránta igazságos intézést tenni lehessen.” Ugyanítt egy másik fontos kérdésre is figyelmeztetett: „Rendeltetik, hogy 1600 négyszögöles holdra nem költetik, mintegy törvény és regula szerint 3 mérő magot meg-

határozni, hanem amint a vidékek megegyező szokása tartja és a földnek tulajdonsága kívánja, aszerint kell a magot bévallani.”

Még sokáig lehetne folytatni a hasonló jellegű utasítások és útbaigazítások felsorolását, amelyek mind a felmérés sebezhető pontjai körül igyekeztek rendet teremteni. Annyi azonban az eddigiekből is bezonyosodott, milyen nagy alapossággal dolgozott a felmérés gárdája és milyen gondnal örködött Kun László commissarius a rendelet maradéktalan végrehajtásán.

Ennek egyik fontos további eszköze és állomása volt a „controlléria”, egykorú magyar kifejezéssel „ellenvigyázás”. Hosszú szabályzata ugyancsak fennmaradt az iratok közt. A nyolcoldalas, 15 pontba szedett utasítást a termésbevallásokról szóló rendelkezésekkel egyidejűleg, 1786. december 10-én küldték meg Veszprém városának. Ebből ezúttal is csak a leglényegesebb elemeket, legérdekesebb részleteket emelem ki.

Az ellenőrzést végző, ugyancsak választott emberekből, de a helybeliek mellett szomszéd falubeliekből is álló bizottság munkáját mindaddig nem kezdte el, míg a vármegye községeinek túlnyomó részében a bevallások el nem készültek és az Alkomiissionak a bizottság vezetésével megbízott tagja, részben a directorok jelentéseiből, részben faluról falura járva „szemes őrző hasonlításokkal magának nagyobb világosságot és tudományt” nem szerzett. Nem tartották eleendőnek, ha az ellenőrzés csak arra terjedt ki, hogy a jó, középszerű és rossz fundusok középértékét vegyék, „a valóságos igaz Controlleria abból áll, hogy minden fundus és birtokos, egyenként minden ember tekintet és haszon vadászás nélkül a jó földművelésnek regulái és a helybeli körülmények szerint kérdés és megvizsgálás alá vététdőjék”.

Ezeknek az általános elveknek leszögezése után került sor az ellenőrzés lefolyásának ismertetésére, melyet ismét érdemes szó szerint közölni. „Ezen föld iránt tett vallás a község bírójá által elolvastatik és a birtokos megkérdeztetik, ha ezen vallást ő tette-é és az igazsággal megegyez-é? Azután a szomszédok is megszólíttatnak, hogy mit ítélnék jó lélek szerint a bévallás felől, nem vet-é többet vagy kevesebbet a birtokos a bémondott magnemből és nem szokott-é több vagy kevesebb termése lenni, mint sem bémondott? Végül pedig a választott emberek fognak a vallásnak valósága iránt megkérdeztetni ezen módok és segedelmek által, és önnön magának előre szerzett világos fundamentomból és elmés megfontolásokból meg fogja ítélni az Al Királyi Comissio a vallásnak helyes vagy helytelen voltát vagy pedig a birtokost meginteni, hogy önnön jó indulatjából igazabb vallást tegyen.”

Igy haladtak előre minden egyes parcellát hasonló alapossággal testületileg megvizsgálván. Mivel az ellenőrzés a munkálat egyik legfontosabb része volt, számos más utasítás is rendelkezett megfelelő végrehajtásáról, nem mellőzve a szigorú büntetések kilátása helyezését sem. Egy 1788. III. 10-én küldött sürgetében olvashatjuk például az alábbi sorokat: „A controllériánál intetnek minden renden lévő birtokosok, hogy igaz középérték szerint való vallást tegyenek, nehogy az igazságtalan vallás miatt többről több költség és munkára okot adjanak, leginkább a parasztok, mert ha a helytelen vallások a controlléria által megbomol, már nem a földesurak, hanem maguk fogják az akkori költségek terhét szenvedni.” E munka további részleteit tartalmazza egy másik utasítás: „A controlerians director urak Control Protocolumot tartsanak a kiadandó formula szerint és minden földet darabról-darabra megjárjanak, mind a birtokosok, mind a hivatalosokat megkérdezzék és a Controll Protocolban, aszerint amint megáll vagy megváltozik, a vallás beíratassék.”

A mérések és termésbevallások befejezése után láttak munkához a felmérés feldolgozását végző tisztviselők. Ez a munka meglehetősen hosszadalmas volt és a hivatali apparátusra igen sokoldalú feladatokat rótt. Ezek közül példaként az egyéni összesítések készítésének főbb szempontjait ismertetem.

A helység birtokosainak különböző határrészekben fekvő földdarabjait a földkönyvek alapján vonták össze. Először a

helybeli lakosok, azután a másfalubeliek, a község és a földesúr árkusait kellett elkészíteni éspedig sorban a szántó, majd a rét és szőlő területének nagyságát jegyezték fel az egyes dűlők (szakaszok) helyrajzi számainak növekvő sorrendjében. A halastavak, bozótok, legelőmezők, harasztok és a hegytetőkön levő marhaélesek szénában kifejezett értékét a rétek után kellett az egyéni ívekbe rávezetni. A munka végén az egyéni ívek összegezésével ellenőrizniök kellett, valóban minden egyes parcellát felvettek-e, mert az egész munkálat csak akkor volt hibamentes, ha az így nyert eredmény a községi végösszegegel azonos volt.

Nagy munkát jelentett a termésbevallások adatai alapján végzett értékelés is, amelynek sarkköve a helység területén érvényes mezőgazdasági árak pontos meghatározása volt. Ennek érdekében az Alkomiissionak gyakorta sürgette a községi bizottságokat, hogy „...magok között jó lélekkel és értelemmel tanácskozzanak a gabonaárak és egyéb féle termékeknek mind piaci, mind helybeli ára iránt... mint ti. a circulusbéli községek a pápai piachoz szabva vannak, itt különösen nem csak a messzeségre, hanem az utaknak jó vagy rossz voltára és azon időre is kell reflexiót tenni, amelyen a gabonát a piacra eladás végett vinni szokták, és így meghatározni kölletik, hány óráig lehet terhes szekérrel, jó és rossz utat egybevetvén a piac helyre jutni”. (1789. III. 5.) A piactól való távolság megállapításánál azt kellett alapul venniök, hogy „terhes szekérrel való 2 órai járás vétetik egy mértföldnek, mivel pedig minden mértföldre a búza és rozs vitelben 1 1/2 krajcár, az árpa és zab vitelben 1 kr. beszám-láltatik minden mérőre, azért arra kell vigyázni, hogy mindig azon hetivásár helye vétessék föl, úgymint Veszprém, Pápa és Győr, mely a helységhez legközelebb esik.” (1788. III. 8.)

Gondot okozott az elvetté termelt különféle magok ár-megállapítása is. Ezekről egy 1788. január 12-én Pápan kiadott rendeletében Kun László az alábbi adatokat kérte: „A mellékvetések ára nem a piaci, hanem a helybeli ár szerint 9 esztendőre vétessék fel. Azért a director urak mindig idővontatás nélkül helységről helységre járjanak és először ugyan ab Anno 1775 usque annum 1783, azután ab Anno 1777 usque 1785 inclusive minden melléktermékek árát az idezárt formula szerint esztendőről esztendőre” állítsák össze. A formula szerint a lencse, borsó, kukorica, „kolompér”, tenkely, hajdina, málé, köles, mohar, kender, len, bükköny, káposzta árát tudakolták, hozzátéve, hogy „ha volna valami más melléktermék úgymint czirok, répa, ráztborsó, azokról újabb rubrikákat kell készíteni”. A táblába minden egyes év adatait külön-külön kellett feljegyezni, mégpedig negyed-évenként. A négy negyed alapján számították ki az évi átlagot. Rendkívül érdekes, hogy az adatok beküldését két különböző időhatár között kérték, mintegy két ciklust különböztetve meg.

Egy másik currens 1788. VIII. 11-én a széna, sarjú, bor és fa árának közlését, illetve pótlását sürgette. Egyben közölte a bevallott és az ellenőrzés után megállapított árak forint értékeit. A széna és sarjú áránál nem javasoltak változtatást, a fa árát azonban némileg megemelték.

A mértékegységek meghatározása is súlyos nehézségeket jelentett, hiszen a korabeli viszonyok kialakulatlansága és sokszínűsége e téren különös erővel jelentkezett. Szinte minden helység más és más mértékeket használt, érthető tehát, hogy a közigazgatás egyik legfőbb gondja az volt, hogyan számítsa át ezeket közös nevezőre. E célra a vármegye által hitelesített eredeti mércék szolgáltak, melyek különböző vitás esetekben is döntöttek, amint az alábbi iratban olvasható:

„Alább megirt praesenti recognoscalom, hogy ezen alább megirt napon, holnapban és esztendőben, városi ord. bíró Lejdensperger Konrád úr által Veszprém városi lakos Márkus Ábrahám zsidó requisitiojára exmittálva lévén, avégett, hogy a minémű egynéhány száz kilábul álló szemes jószág administratioja alkalmatosságával próba gyanánt egy vagy két szekérről az administralt szemes jószágot mérném meg, mivel a zsidónak az igaz mérték meg létele iránt nagy scrupulusa volt. Ugyanazért kimenvén s az igaz mértékkel, mely is a T. N. Vármegyének valóságos billegjével három

helyen megbillegett mércével először is mezőkomáromi Kardos János szekeréről az egész öt zsákot, mely öt kila gyanánt küldtetett, megmértem s nem lett több belőle mint 19 mércé és 8 icce. Azután ismét mezőkomáromi Molnár Mihály szekeréről is mind az öt zsákot ugyanazon Vármegye billegjével authenticált mércével megmértem, melyből nem lett több mint 19 mércé és 4 icce.”

Az érdekes tartalmú levélből kiderül, hogy egy kila Veszprém megyében a 18. század végén 4 mércével volt egyenlő.

A felmérési munkálatok elhúzódsából származó késedelem újabb feladatokat is rótt a közigazgatásra. Így például vezetniök kellett az ingatlanforgalom következtében beálló változásokat. Egy 1787. április 17-én kelt utasítás ugyan kívánatosnak tartotta, hogy az „irtások, foglalások, cserék és adások-vevések” a munka befejeződéséig függőben maradjanak, de az élet menetét nem lehetett föltartóztatni és az évek során meglehetősen sok változás történt a tulajdonjogi viszonyokban. Érdekes példája ennek Veszprémben, hogy a községi legelőből négy lakos megvett 9 kataszteri holdat és azt részben szántónak törte fel.

Sok rendelet készült a tulajdonjogi vitatott határrészek felvételének módjáról is. A szabályok szerint az ilyen földterületet annál a birtokosnál kellett fölvenni, akinek tényleges birtokában volt, ha pedig közösen használták, vagy egyikhez, vagy másikhoz írták be. Másutt sürgették, hogy a pörös ügyeket mielőbb döntésük el vagy legalább a bevallásra vonatkozóan egyezzenek meg. E kérdéstről sűrűn szó esett és ez is igazolja, hogy a veszprémi parasztság körében a 18. század végén már kialakultak a szilárd tulajdonjogi keretek.

Végül még néhány részlet a közigazgatás működéséről, a Veszprém megyei felmérés agilis irányítójának, a sokat emlegetett Kun Lászlónak gondos munkamódszereiről, mindenre kiterjedő figyelméről.

Ilyen szempontból jellemző az az 1787. III. 16-án kiadott rendelkezés, melyben a helyi munkálatokat ellenőrző és irányító directorok kötelességeit sorolta fel. Ezek között kiemelem a diáriumok vezetésének kötelezettségét, amelybe napról-napra be kellett jegyezniök, minemű munkákkal foglalatóskodtak. Ezt a naplót 15 naponként kellett felterjeszteni az Alkomszióhoz, ezen kívül minden hónap 12. és 27. napján terjedelmes összefoglaló jelentést is kellett küldeniök a felmérés előrehaladásáról. A községi oconomusok,

helytartók, nótáriusok munkájának ellenőrzése közben például figyelemmel kellett kísérniök, hogy a felsőbb utasításokat leírták, gondosan elolvasták és a rendelkezéseket teljesítették-e?

Egy másik utasításában az adatok gondos őrzéséről rendelkezett: „Keményen meghagyatik minden községnek, hogy a mérés és vallás protocollumát pecsét vagy lakat alatt csukva tartsák, netalántán, amint már történt, a rosszakaratu emberek által meghamisittassanak.” (1788. IV. 28.) Ügyelt arra is, hogy a felmérés a lakoságnak minél kevesebb kárt okozzon: „A szőlőhegyeket minden kitelhető sőrinséggel mindenek előtt megmérni iparkodjanak a községek, miglen ki nem fakad a szőlő, hogy a mérés által kár ne okoztassék.” Nem tűrt meg semmi túlkapást és lazaságot, ez derül ki alábbi sorából: „Méltó nehezteléssel értette ezen Alkomszió, hogy némely oconomus és netalán Director urak a magok tulajdon dolgaiban leveleket ex offo expressus által ide és tova küldöznek és ilyen extra officialis correspondentiak folytatása miatt a szegény adózó népet terhelik, sőt még forspontot is vesznek. Mindezek ennek utána kemény felelet terhe alatt tilalmaztatnak és az előbbenyi levél hordozóknak és netalán ingyen vett forspontoknak is kifizetése parancsoltatik.”

Igyekezett munkatársainak feladatait megkönnyíteni, így például arra az esetre gondolva, hogy egy-egy nagyobb helységben a sok házszám megnehezíti az egyéni árkusok elkészítését, az alábbi hasznos tanácsot adta: „Ezen nehézségen oly formán lehet segíteni, hogy az ember keményebb papirosbul kiseded cédulákat metél” és először azokra gyűjtik az adatokat. Még kedvesebb az a megjegyzése, hogy a már kigyűjtött tételeket hasznos „blajbással megstriklászni”...

Én is ezt cselekedtem s most végigfutva jegyzeteimen úgy látom, hogy a Veszprém megyei felmérés fontosabb részleteit sorban mind „megstriklásztam”. Azzal a reménnyel adom őket közre, hogy az egykorú közigazgatás munkájának nemcsak buktatóit, de eredményeit is sikerült valamelyest érzékeltetnem.

Dávid Zoltán

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

A közölt adatok és idézetek egytől-egyig Veszprém város levéltárának a II. József-féle kataszteri felmérés iratait őrző LX. csomójából valók. Miután ezekben az iratok rendezetlenül következnek egymásután, az idézett forrásokat elkészítésük között időpontja szerint lehet azonosítani.

A kataszteri felmérés keletkezésével, forrásértékével és megmaradt anyagának összeállításával „Magyarország első kataszteri felmérése” c. forrástanulmányban foglalkoztam. (Történeti Statisztikai Évkönyv 1960. Bp.

1960. 33—58. lap.) — Figyelemreméltóak Sándor Pál utóbbi években megjelent feldolgozásai, melyekben a felmérés adatai alapján az úrbéres népeség tényleges birtokállományának nagyságát vizsgálta. Eredményeinek összefoglalása: A jobbágybirtok történeti-statisztikai vizsgálatához 1786—1853. Bp. 1961.

A Kun Lászlóra és a család többi tagjára vonatkozó adatok forrását (Cathalogus Dominorum V. Comitatum, Ord. Notariorum Iudicialium etc. 1640—1837.) Takáts Endre levéltárvezetőnek köszönhetem.

Durchführung der ersten Katastervermessungen im ungarischen Komitat Veszprém

Die Aufzeichnungen über die vom österreichischen Kaiser Josef II. für Ungarn angeordneten Katastervermessungen gehören zu den wichtigsten und aufschlußreichsten Quellen der ungarischen Agrargeschichte. Es ist nur bedauerlich, daß ein Großteil dieser Aufzeichnungen verlorengegangen ist. Nach Ableben des Kaisers, dessen „ungekrönte“ Herrschaft in Ungarn als verfassungswidrig angesehen wurde, ließen die im Lande damals regierenden adeligen Stände diese sich in den Archiven türmenden Aufzeichnungen auf den Höfen der Komitatshäuser zusammentragen, wo sie auf Scheiterhaufen zum größten Teil verbrannten. Derart ist der trotz alledem erhalten gebliebene Bruchteil der Vermessungskataster um so aufschlußreicher sowohl zur Beurteilung der damaligen landwirtschaftlichen Besitzverhältnisse als auch der Art, wie diese Vermessungen vonstatten gingen.

Die im Stadtarchiv von Veszprém diesbezüglich noch auffindbar gewesenen einstigen Schriften ermöglichen vor allem die letztere Aufgabe, zumal von den Aufzeichnungen über die Ergebnisse der Vermessung nur sehr dürftiges Material übrig blieb.

Die von dem in der Stadt Pápa amtierenden Vermessungskommissar László Kun unterzeichneten Ausführungsbestimmungen und Ordonanzen enthalten sehr viele interessante Einzelheiten über die Schwierigkeiten der Vermessung, die zu überwinden waren.

Das besagte kaiserliche Edikt datiert vom 10. Februar 1786. Seine Durchführung auf dem Gebiet des ganzen Landes beschäftigte etwa 100 000 Personen, Feldmesser (Geometer) und deren Gehilfen. Das Land wurde in Vermessungsdistrikte eingeteilt und die dort wirkenden Hauptkommissionen hatten die Aufgabe, die Ergebnisse der in den Komitaten tätigen Unterkommissionen zu sichten und zusammenzufassen. Letztere wiederum hatten die Aufgabe, die Arbeitsergebnisse der für die Vermessung örtlich zuständigen Kommissionen zu kontrollieren.

Auf Grund der im Stadtarchiv vorgefundenen Schriften und Tagebuchaufzeichnungen möchten wir an dieser Stelle vor allem ein Bild über die auf dem Gebiet der Stadt durchgeführten Vermessungsarbeiten entwerfen. Dieses Schriftenmaterial enthält sowohl die Namen der Kommissionsmitglieder als auch ein detailliertes Elaborat über den Fortgang der täglichen Arbeit bzw. die sich von Fall zu Fall einstellenden Hindernisse. Daraus geht hervor, daß an einem Tag durchschnittlich 41 Parzellen vermessen werden konnten. Die derart zusammengestellten Vermessungskarten umfaßten alle auf dem Gebiet der Stadt gelegenen Acker-, Wiesen-, Weinbau- und Forstparzellen, ferner — nach Fluren eingeteilt und detailliert — die letzten anfallenden Erntemengen an Weizen, Roggen, Gerste, Hafer, Heu, Grummet, Wein und Holz. Aus einer besonderen Karte ist auch die Flureinteilung ersichtlich.

Es ist nicht ganz verständlich, warum man eigentlich nach der überraschend schnell durchgeführten grundlegenden Vermessungsarbeit bis 1789 nicht auch mit den Katastervermessungen fertig geworden ist. Aus einigen zur Verfügung stehenden diesbezüglichen Dokumenten geht der große Eifer hervor, mit dem der Komitats-Unterausschuß immer wieder auf eine baldmöglichste Beendigung der Detailarbeiten drängte. Vorerst versuchte man, die Leute zu überreden und

zu überzeugen, als dies aber nichts fruchtete, stellte man Repressalien in Aussicht. Aber alles vergebens, es häuften sich die Beschwerden wegen der immer wieder auftretenden Stockungen, so daß der Kommissar László Kun selbst sich wiederholt veranlaßt sah, alle diese Verzögerungen als bewußte Störaktionen anzuprangern. Sehr wahrscheinlich hatte er hierfür seine guten Gründe.

Für den Kommissar handelte es sich aber nicht nur darum, seine Durchführungsorgane zur Beschleunigung der Arbeiten anzuhalten, vielmehr wünschte er auch deren einwandfreie Durchführung sicherzustellen. Eben aus diesem Grund wurde er nicht müde, seine Organe zu ermahnen, ihre Arbeit zuverlässig und gewissenhaft zu verrichten. Zu diesem Zweck gab er ihnen auch manche wertvolle praktische Ratschläge.

Die meisten Schwierigkeiten bereitete die Vermessung von dreieckförmigen, spitzauslaufenden, bauchigen oder „topfensackförmigen“ Parzellen. Auch die Feststellung der Kultivierungsart war keine leichte Aufgabe. Dies galt besonders für jene Parzellen, auf denen sowohl Feldfrüchte als auch Grünfutter und dazu noch Reben kultiviert wurden. Vielfach enthalten die Schriften auch Anweisungen für manchmal recht schwierige Vermessungsarbeiten, wie z.B. im Falle von kleineren Wiesenflächen und Weiden in Forsten, Heuschoberplätzen, Viehtriften, Sumpfgelände oder Grundwasserflächen.

Ein anderer wichtiger Teil der Arbeiten war eine möglichst genaue Bestimmung der Aussaatmenge und des Ernteertrags. Viele Ordonanzen bezogen sich auf die Gewährleistung, daß die von den einzelnen Besitzern für Vermessungszwecke geforderten schriftlichen Angaben zuverlässig sein sollen. Immer wieder wird betont, daß zur Eintragung in die Grundbücher sowohl die tatsächlichen wie auch die durchschnittlichen Ertragsverhältnisse der Felder kommen sollen, je nach Parzellen gegliedert, unter Berücksichtigung der Bodengüte sowie aller für die Größe des Ertrags maßgeblichen, naturgegebenen Faktoren.

Besondere Kommissionen hatten die Aufgabe, die von den Einzelbesitzern gemachten Bekenntnisse zu überprüfen. Diesen Kommissionen waren auch gewählte Vertrauensleute aus Nachbargemeinden beigeordnet. Auf Grund von Geländebegehungen und der dabei festgestellten Tatsachen wurden die Eigenbekenntnisse der Besitzer öfters korrigiert und die hierüber aufgesetzten Protokolle enthalten eine ganze Anzahl aufschlußreicher Beiträge zur Geschichte der ungarischen Landwirtschaft. Ebenso wichtig sind jene ausführlichen Anweisungen, die sich auf die Bestimmung der ortsüblichen und der Marktpreise beziehen, wie z.B. die Art der Berechnung der jeweiligen Transportkosten.

Einige Schwierigkeiten verursachte auch die Preisbestimmung für manche da und dort verstreut angebaute landwirtschaftliche Produkte sowie deren Umrechnung auf die vier hauptsächlichen Feldfrüchte. Interessant sind auch die Meinungsverschiedenheiten über die landesüblichen Maßeinheiten und die Bestrebungen auf ihre Vereinheitlichung.

Verfasser der Studie war derart bestrebt, nicht bloß die Schwierigkeiten und bürokratischen Fallstricke, sondern auch manche Erfolge des damaligen Verwaltungsapparats aufzuzeigen.

Zoltán Dávid

Le premier levé du cadastre dans le département de Veszprém

La première cadastration, ordonnée par Joseph II constitue l'une des sources les plus précieuses de notre histoire agraire. Malheureusement, la plupart des documents ont été détruits : après la mort de l'empereur, la noblesse qui s'opposait toujours au décret exécuté anticonstitutionnellement, fit brûler la majeure part des documents aux bûchers allumés dans les cours des hôtels préfectoraux. Ainsi tout fragment qui nous est parvenu a une valeur particulière si nous voulons connaître les conditions agraires de l'époque ou suivre le processus du cadastrage. Les pièces gardées aux archives municipales de Veszprém se prêtent avant tout à l'étude de ce dernier, puisque le matériel est très défectueux, tandis que les instructions et consignes de László Kun, commissaire de Pápa nous ont gardé beaucoup de détails intéressants concernant les difficultés extraordinaires du travail, et les secrets professionnels de l'exécution du levé du cadastre.

C'est le 10 février 1786 que Joseph II ordonna le cadastrage et à peu près 100 mille hommes prenaient part aux travaux sur le territoire du pays. Les Commissions supérieures, fonctionnant aux chefs-lieux des districts coordonnaient les travaux des sous-commissions régionales, tandis que celles-ci contrôlaient les commissions villageoises de cadastrage.

A la base des documents qui nous sont parvenus, nous présentons d'abord le levé du cadastre de la ville de Veszprém, d'après le journal détaillé, rédigé au cours des travaux. Après la liste des membres de la commission, le journal note jour pour jour l'avancement des travaux, de même que les circonstances qui empêchaient le levé. Par jour, il faisait en moyenne le levé de 40 parcelles. Le tableau présentant le résultat du levé énumère l'étendu des champs, des prés, vignobles et forêts sur le territoire de la ville, de même que la quantité de blé, orge, seigle, avoine, foin, regain, vin et bois, démontrée selon lieux-dits. Une carte spéciale montre la disposition des lieux-dits.

Il est incompréhensible qu'après les cadastrages préliminaires achevés dans un délai étonnamment bref, le levé ne fût fini complètement jusqu'en 1789. Quelques documents présentés témoignent du zèle dont la sous-commission régionale activait l'achèvement des travaux. Ils employaient les armes les plus diverses de la persuasion aussi bien que les menaces de peines les plus sévères. Malgré cela, les récriminations se renouvellent sans cesse contre l'engrenage qui a des à-coups, et László Kun lui-même lance à plusieurs reprises l'accusation de temporisation intentionnelle, certainement bien fondée.

Outre les sollicitations réitérées, Kun consacre tous ses soins à l'achèvement impeccable des travaux, et pour l'assurer, non seulement il recommande à ses subalternes le travail consciencieux et à toute épreuve, mais il s'emploie de les aider aussi par des instructions pratiques.

Du point de vue de l'arpentage, c'étaient «les fonds de terre à trois angles, allongés en pointe, galbés ou en forme de sac au fromage blanc» qui présentaient le plus de difficulté. De même, il n'était pas facile de déterminer la sorte de culture, surtout pour les parcelles que l'on utilisaient en partie comme champ, en partie comme prairie de fauche, en partie comme vignoble. Nous retrouvons également des renseignements sur les procédés — quelquefois assez compliqués — pour le levé de petits prés et paturages qui se trouvent dans les forêts, pour le cadastrage paillers, de postes de bétail, de marécages et d'eaux folles.

L'estimation précise de la quantité de l'emblavure et de la récolte constituait également une tâche importante. Plusieurs décrets veulent assurer l'exactitude de ces déclarations. On insiste plusieurs fois sur ce que c'est le rendement réel, la production moyenne des terres qu'il faut noter sur le cadastre, séparément pour chaque parcelle, en tenant compte de la qualité différente des terres, ainsi que des facteurs climatiques, influençant la quantité du rendement.

Les déclarations furent contrôlées par un comité spécial où prenaient part aussi des délégués des communes voisines. Conformément à leurs expériences recueillies au cours de leurs inspections des lieux, ils modifiaient souvent les déclarations des propriétaires, et les procès-verbaux dressés à ces occasions contiennent beaucoup de détails précieux au point de vue de l'histoire de l'agriculture. De même, il faut attribuer de l'importance aux prescriptions qui nous renseignent sur l'établissement des prix du marché et des prix locaux, sur la mise en compte des frais du transport, par exemple.

La fixation des prix des produits agraires cultivés sporadiquement, par endroit, présentait également des difficultés, de même que la réduction de ces valeurs en prix des quatre céréales principales. Les discussions sur les différentes unités de mesure, de même que les tendances visant leur unification ont également leur intérêt.

Ainsi l'étude s'efforçait de découvrir et de présenter non seulement les difficultés et les accrocs de l'administration de l'époque, mais aussi elle nous en montre les succès.

Zoltán Dávid

Первые кадастровые описи в комитате Веспрем

Материалы кадастровой описи, произведенной по приказу Иосифа II, относятся к интереснейшим источникам аграрной истории. К сожалению, большинство документов пропало: после смерти императора дворянство, до конца противившееся противоконституционному приказу, большинство документов сожгло на кострах, разложенных прямо во дворе комитатской ратуши. Таким образом, каждый сохранившийся документ особенно ценен как для изучения тогдашних сельскохозяйственных отношений, так и для того, чтобы проследить, как производилась сама опись. Материалы, находящиеся в городском архиве Веспрема, дают возможность как раз для последнего, так как сами описи дошли до нас в очень и очень неполном виде. Приказы и предписания папайского комиссара Ласло Куна сохранили для нас много интересных подробностей об исключительно больших трудностях в работе, о кулисах проводимого дела.

Иосиф II назначил опись 10 февраля 1786 года; в работе на территории государства приняло участие 100 тысяч человек. Комиссия при комитатской ратуше проверяла работу комитатских подкомиссий, последние в свою очередь — подытоживали работу сельских комиссий.

На основании сохранившихся материалов (подробный дневник производимых работ) мы покажем в первую очередь, как проходила опись по городу Веспрему.

Дневник открывается списком членов комиссии, а затем день за днем идут записи о продвижении работы и об обстоятельствах, ее задерживающих. В среднем в течение одного дня проводилась опись 41 земельного угодия. Таблица, выполненная по данным описи, показывает количество принадлежащей городу пахотной земли, виноградников, пастбищ и лесных угодий, а также количество производимой на ней пшеницы, ржи, ячменя, овса, сена, отавы, вина и дров по каждой усадьбе. Расположение усадеб показывает отдельная карта.

Непонятно, почему после удивительно быстро проведенной основной описи не была выполнена полная кадастровая опись до 1789 года. Несколько приведенных документов показывают, как члены комитатской подкомиссии с рвением торопили наивысшее окончание работ. Ими были использованы как и всевозможные виды убеждения, так и строжайшие наказания. Несмотря на это, бесконечны жалобы на задержки в работе механиз-

ма, и сам Ласло Кун неоднократно приводит обвинения в умалчивании, очевидно, не без оснований.

Из предписаний Ласло Куна видно, что главной его задачей было обеспечение безукоризненной работы и в этих целях он не только требует от подчиненных честно выполняемой работы, но и стремится помочь им многочисленными практическими советами.

При обмере земельных участков наибольшую трудность представляли наделы неправильной формы (треугольник, клин, овал и т. п.). Было нелегко определить хозяйственные ветви, особенно в тех усадьбах, где земле использовали часть под пахоту, частью под пастбище или виноградник. Встречаются предписания о сложных методах при описании имеющихся на территории леса небольших полей, пастбищ, покосов, тропинок, болот и стоячей воды.

Важной задачей было точное определение посевов и собранного урожая. Множество указаний было призвано обеспечить точность в собранных данных. Неоднократно подчеркивалось, что в книгу должна быть занесена запись о действительном среднем урожае по отдельным участкам, принимая во внимание разницу в качестве земли и другие естественные факторы, влияющие на величину урожая.

Данные проверялись особой комиссией, в которую входили и выборные представители с соседних участков. Часто признания помещиков исправлялись на основании опыта, приобретенного при местном обходе земель, и акты, составленные по этому поводу, содержат множество интересных подробностей с точки зрения истории аграрных отношений. Важны и указания, определяющие местные рыночные цены, например, способ исчисления расходов по перевозке.

Трудность составляло определение цен на неосновные сельскохозяйственные продукты и перевод их на четыре основных вида зерна. Интересны споры вокруг различных единиц измерения и стремление привода их в единую систему.

Статья здесь стремилась показать не только трудности и недостатки в тогдашнем административном управлении, но представить и положительные стремления и достижения.

Золтан Давид

